

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXIX

P R E S I D E N C Y

Book 14

VLADAN ĐORĐEVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 176th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXIX

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 14

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

БЕОГРАД 2020

Организациони одбор
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић
Вера Бајићина, секретар

Рецензенти
академик Василије Крстић
академик Нада Милошевић Ђорђевић
академик Миодраг Чолић
академик Љубодраг Димић
проф. др Душан Иванић
проф. др Горан М. Максимовић

Главни уредник
академик Зоран Кнежевић

Уредници
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-888-4

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

С А Д Р Ж А Ј

Реч уредника.....	9
Василије Ђ. Крестић: <i>Владан Ђорђевић и Српско учено друштво</i>	11
Vasilije Đ. Krestić: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Learned Society (SLS)</i>	17
Вељко Тодоровић: <i>Владан Ђорђевић и српска војска</i>	19
Veljko Todorović: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Army</i>	35
Вељко Тодоровић, Јово Зељковић: <i>Владан Ђорђевић и историја Српској војној санијети</i>	37
Veljko Todorović, Jovo Zeljković: <i>Vladan Đorđević and the History of the Serbian Medical Corps</i>	52
Радоје Чоловић, Владимир Кањух: <i>Владан Ђорђевић и Српско лекарско друштво</i>	53
Radoje Čolović, Vladimir Kanjuh: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Medical Society</i>	68
Радоје Чоловић: <i>Прикази, предавања и дискусије др Владана Ђорђевића на састанцима Српској лекарској друштва</i>	71
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević's Presentations, Lectures and Discussions at the Serbian Medical Society Meetings</i>	80
Зоран Вацић: <i>Народна медицина у Срба написао др Владан Ђорђевић</i>	81
Zoran Vacić: <i>Narodna medicina u Srba by Dr Vladan Đorđević</i>	103
Радоје Чоловић: <i>Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српској друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима“ (Српској друштва Црвеној крсти)</i>	105
Radoje Čolović: <i>Vladan Đorđević, Initiator and Founder of „The Serbian Society for Private Assistance to the Wounded and Sick Soldiers“ (Serbian Red Cross Society)</i>	116

Гордана Лазаревић: Улога др Владана Ђорђевића као уредника и власника часописа Отаџбина у развоју здравствене културе.....	117
Gordana Lazarević: <i>Vladan Đorđević's role as the editor and owner of the journal Otažbina in building a culture of health</i>	136
Зоран Ваџић: Реформа помоћи сиромашнима – допринос Владана Ђорђевића	137
Zoran Vacić: <i>Reform of help to the Poor – Vladan Đorđević's Contribution</i>	150
Радоје Чоловић: Др Владан Ђорђевић, први почасни доктор медицинских наука Универзитета у Београду	153
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević, the first Honorary Doctor of Medical Sciences of the University of Belgrade</i>	164
Зоран Ваџић: „Мизерија практичној животи“ Владана Ђорђевића	165
Zoran Vacić: <i>Vladan Đorđević's "Misery of Practical Life"</i>	184
Борис Милосављевић: Породица и порекло Владана Ђорђевића	185
Boris Milosavljević: <i>Vladan Đorđević's Family and Background</i>	203
Драган Симеуновић: Полемика др Владана Ђорђевића са српским социјалистима о „сиротињској болници“ и радничком питању	205
Dragan Simeunović: <i>The Polemic of Dr Vladan Đorđević with Serbian Socialists About "the Hospital for the Poor" and the Labour Issue</i>	237
Мирослав Перишић: Дипломатски дани Владана Ђорђевића у Атини	239
Miroslav Perišić: <i>Vladan Đorđević's Diplomatic Service in Athens</i>	251
Петар В. Крестић: Шест писама Стојана Новаковића Владану Ђорђевићу 1893. године	253
Petar V. Krestić: <i>Six Letters that Stojan Novaković sent to Vladan Đorđević in 1893</i>	270
Славенко Терзић: Балкански хоризонти Владана Ђорђевића	271
Slavenko Terzić: <i>Balkan Horizons of Vladan Đorđević</i>	292
Милић Ј. Милићевић: Државне и друштвене промене за време председништва Владана Ђорђевића (октобарској режима) 1897–1900. године	293
Milić J. Milićević: <i>State and Social Changes During the Presidency of Vladan Đorđević (October Regime) 1897–1900</i>	306
Војислав Г. Павловић: Конкордатско питање за време владе Владана Ђорђевића	307
Vojislav G. Pavlović: <i>The Concordat Issue During the Government Led by Vladan Đorđević</i>	319

Владимир Јовановић: <i>Владан Ђорђевић и Ивањдански атентат</i>	321
Vladimir Jovanović: <i>Vladan Đorđević and the Ivandan Assassination Attempt</i>	340
Ђорђе Ђурић: <i>Владан Ђорђевић и Јован Жујовић, њихов политички судбина два разочарана обреновићевца</i>	343
Đorđe Đurić: <i>Vladan Đorđević and Jovan Žujović, the Political Destiny of two Disillusioned Supporters of the Obrenović Dynasty</i>	360
Јован Делић: <i>Владан Ђорђевић у науци о књижевности</i>	363
Jovan Delić: <i>Vladan Đorđević and the Science of Literature</i>	377
Душан Иванић: <i>Владан Ђорђевић и српски реализам</i>	379
Dušan Ivanić: <i>Vladan Đorđević and Serbian Realism</i>	385
Љиљана Костић: <i>Аутобиографски и поезијски дискурс Владана Ђорђевића</i>	387
Ljiljana Kostić: <i>Vladan Đorđević's Autobiographical and Poetic Discourse</i>	397
Татјана Јовићевић: <i>Историја, фикција, актуелност – причање и поруке у прози Владана Ђорђевића</i>	399
Tatjana Jovičević: <i>History, Fiction, Actuality – Storytelling and Messages in the Prose of Vladan Đorđević</i>	415
Јована М. Јосиповић: <i>Митолошка романтичарска љубави и страсти у Кочиной крајини</i>	417
Jovana M. Josipović: <i>Mythopoetics of Romantic Love and Passion in Kočina krajina</i>	426
Драгана Вукићевић: <i>Голгота – поезија мелодрамске прозе</i>	427
Dragana Vukičević: <i>Golgotha – The Poetics of Melodramatic Prose</i>	445
Снежана Милосављевић Милић: <i>Слика владара између историјске и књижевне наративе у роману У фронт Владана Ђорђевића</i>	447
Snežana Milosavljević Milić: <i>A Portrait of a Ruler Between Historiographic and Literary Narration – U front by Vladan Đorđević</i>	455
Горан М. Максимовић: <i>Путописна проза Владана Ђорђевића</i>	457
Goran M. Maksimović: <i>Travelogue Prose by Vladan Đorđević</i>	468
Зорица Несторовић: <i>Раг Владана Ђорђевића у области драме</i>	469
Zorica Nestorović: <i>Vladan Đorđević's Work in the Field of Drama</i>	484

Радослав Ераковић: <i>Лекар, њојџуковник и невешџи коњаник: мемоарско-дневничка сучељавања Владана Ђорђевића и Пере Тодоровића</i>	485
Radoslav Eraković: <i>Physician, Lieutenant Colonel and Unskilful Equestrian: Literary Rivalry Between Vladan Đorđević and Pera Todorović</i>	495
Гордана Илић Марковић: <i>Бечке њодине Владана Ђорђевића</i>	497
Gordana Ilić Marković: <i>Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević</i>	514
Драгана Бедов: <i>Успомене Владана Ђорђевића – између сведочења и настојања</i>	515
Dragana Bedov: <i>Uspomene by Vladan Đorđević – Between Testimony and Aspiration</i>	541

РЕЧ УРЕДНИКА

На предлог Одељења медицинских наука, Председништво Српске академије наука и уметности је 2020. годину посветило академику Владану Ђорђевићу. Четворочлани Одбор добио је изузетно тежак задатак да, на начин како су већ представљени истакнути чланови Академије, Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стојан Новаковић и Слободан Јовановић, нашој и страниој јавности што потпуније представи академика Владана Ђорђевића, који је током свог, за своје време врло дугог живота, уз изврсне личне способности, испољио широка интересовања и дао изузетне доприносе у разним областима у којима је делао и којима је често давао и лични печат.

Владан Ђорђевић је био један од првих Срба пореклом из Србије који су завршили студије медицине, први српски хирург у данашњем смислу речи који је у области хирургије и српске медицине, војном и грађанском санитету, медицинској публицистици, издаваштву и преводилаштву у медицини, оставио изузетно дубоке трагове. Уз то, он је био изузетан друштвени радник, оснивач три велика друштва која и данас постоје и успешно раде, председник Одбора београдске општине, успешан министар просвете и црквених дела, министар привреде, вишегодишњи дипломата у Грчкој и Турској, три године председник Владе и министар иностраних дела, истакнути национални радник, који се успешно огледао и у књижевности као писац приповедака, историјских романа, путописа, преводилац, оснивач, власник и уредник часописа *Ошацибина*, једног од најбољих часописа у другој половини деветнаестог века, припадник једне изузетне генерације српске интелигенције која је дала огроман допринос обнови српске државе и њених институција.

У свом изузетно богатом животу, био је активни учесник четири рата, француско-пруског (1870/71), начелник српског војног санитета у два српско-турска рата (1876–78) и српско-бугарског рата (1885) и заточеник у Првом светском рату. Сретао је најистакнутије људе свога времена, из области медицине, књижевности, политике, дипломатије, разговарао и преговарао са неким од најзначајнијих државника свога времена, био гост председника, краљева, царева и султана, али и политички осуђеник и заточеник.

Да би што боље одговорио овом врло захтевном задатку, Одбор је одлучио да се у Галерији Српске академије приреди изложба о животу и делу Владана Ђорђевића са репрезентативним каталогом, да се организује научни скуп о његовом животу и делу, да се изда двојезично издање о његовом животу, делу и времену у коме је деловао, да се изда зборник

радова са научног скупа и да се издају његове „Успомене“, које у рукопису скоро цео век чекају на објављивање.

Чланови Одбора су поделили задатке. Академици Владимир Кањух и Радоје Чоловић су се старали о прилозима о академику Владану Ђорђевићу који су на било који начин у вези са медицином, дописни члан САНУ Мирјана Радојевић о радовима који се односе на његову делатност у дипломатији, државним и државничким пословима, а дописни члан Јован Делић о радовима из области књижевности.

Чланови Одбора изражавају велику захвалност свим ауторима прилога, а посебно рецензентима, академицима Василију Крестићу, Нади Милошевић Ђорђевић, Миодрагу Чолићу и Љубодрагу Димићу, и професорима Душану Иванићу и Горану М. Максимовићу, који су уложили велики труд да анализирају и оцене прилоге који се налазе у књизи.

О Владану Ђорђевићу су написане књиге и бројни радови, анализирани су његове делатности у разним областима, одржавани су научни скупови, држана предавања и припређиване изложбе. По сазнању Одбора, ово је први пут да се на једном месту настоји да се осветле његове делатности у свим областима у којима је делао, медицини, књижевности, друштвеним, дипломатским, државним и државничким и другим областима.

Свесни да ни на једном научном скупу о Владану Ђорђевићу није могуће рећи све, и да ће увек остати нешто што није обухваћено и анализирано, чланови Одбора се ипак надају да ће њихов труд и труд великог броја приложника у књигама и предавача на научном скупу помоћи да учесници скупа и читаоци пратећих публикација стекну једну потпунију слику о животу и делу академика Владана Ђорђевића.

Одбор је био одлучио да се научни скуп одржи на 176. годишњицу рођења академика Владана Ђорђевића и да се радови планирани за научни скуп објаве у књизи „Владан Ђорђевић, живот и дело“ пре одржавања скупа 3. и 4. децембра 2020. године.

Нажалост, иако су све припреме биле обављене, због пандемије изазване корона вирусом и рестрикција које су уведене у циљу њеног сузбијања, одржавање научног скупа у планирано време није било могуће, тако да је скуп морао да се одложи и биће одржан чим то буде било могуће.

Уредници

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ И ИСТОРИЈА СРПСКОГ ВОЈНОГ САНИТЕТА

ВЕЉКО ТОДОРОВИЋ, ЈОВО ЗЕЉКОВИЋ

С а ж е т а к. – Владан Ђорђевић написао је најдетаљнију историју српског војног санитета за период од 50 година, од формирања 1835. до 1886. Писао је на основу службених докумената, мемоара, записа савременика, као и својих запажања, јер је био учесник актуелних догађаја у периоду од почетка свог рада у војном санитету 1871. до 1878. и у току Српско-бугарског рата 1885–86. године. Владан је био не само историчар српског војног санитета него у једном периоду и креатор и организатор његовог рада.

Неколико година после формирања сталне српске војске формиран је и њен санитет. Да би приказао битне догађаје из историје санитета, Владан је у својој *Историји* наводио и најважније догађаје у развоју и раду српске војске, који су утицали на развој и рад санитета. Описао је формирање и развој првих војних болница и других војних медицинских установа, али и настанак и развој правних прописа којима је регулисан рад војног санитета. Детаљно је приказао рад санитета у два српско-турска рата (1876–77. и 1877–78) и у Српско-бугарском рату (1885–86). После свих важних догађаја у војсци и санитету, а посебно после ратова, др Владан Ђорђевић је на основу расположивих података вршио детаљне анализе, издвајао битне догађаје, изводио закључке и давао веома конкретне и практичне предлоге за побољшање организације и рада санитета. Био је свестан значаја који има добро организована и функционална санитетска служба, не само за сваког официра и војника, него и за целу војску и државу.

Кључне речи: Владан Ђорђевић, историја, српски санитет, 19. век

УВОД

Основа за овај рад су четири књиге академика Владана Ђорђевића *Историја српској војној саниџеџи*. У њима су наведене чињенице из историје српског санитета у периоду од 1835. до 1886. године, са посебним акцентом на период у којем је др Владан Ђорђевић био савременик и актер догађаја. У првој књизи је описао историју српског војног санитета од 1835. до 1875. године, односно од његовог формирања па до почетка Првог српско-турског рата.¹ У другој књизи је описао рад санитета у Првом

¹ Владан Ђорђевић, *Историја српској војној саниџеџи*. Књига прва, 1835–1875, Београд: Министарство војно, 1879.

ОСНИВАЊЕ СРПСКОГ ВОЈНОГ САНИТЕТА И ЊЕГОВ РАД ОД 1835. ДО 1875. ГОДИНЕ

Развој модерног санитета у Србији почиње доношењем Сретењског устава 2. фебруара 1835. године⁷ и формирањем *Државној совјетџа*, у којем је извршну власт вршило шест одељења, а пето међу њима било је *Одељење за војена дјела*. Између осталог, надлежност тог одељења била је и да се стара „о средствима којима би се здравље војника одржало и о болницама и о другима за војску полезним заведенијама“⁸. Владан је то сматрао великим достигнућем јер „[...]видимо да се у првом закону, који говори о војсци, оснива и војни санитет, и [...] да му се одређује делокруг да не може бити модерније: чување здравља у војсци [...] и лечење болесних војника“⁹.

У Србији је 1836. године формирана регуларна стајаћа војска, распоређена у четири војна округа. У сваком округу је радио по један лекар: у Подрињско–савском округу у Шапцу др Емерих Линденмајер¹⁰, у Моравско–подрињском округу у Чачку др Карло Белони¹¹, у Дунавско–тимочком округу у Неготину др Јосип Ребрић, а у централној команди у Крагујевцу др Карло Пацек¹². То су били први српски војни доктори. Војне болнице су постојале у Београду, Крагујевцу и Ђуприји. У Београду је војна болница била смештена у касарни. У мају 1838. др Мајнерт је постављен за управника београдске Војне болнице, а др Белони упућен у Крагујевац. Др Белони је у септембру 1838. враћен у Београд да премести војну болницу у „палилулску касарну“, која је тада завршена. У Војној болници у Београду је 1839. за штаб-хирурга постављен магистар хирургије Мориц Фидлер. Он је први војни болнички лекар у Србији.

У децембру 1838. донет је други, такозвани „турски“ устав. По њему је у саставу Попечитељства унутрених дјела било *Одјеленије карантинско са саниџеџом*. Први начелник тог одељења био је др Карло Пацек. Задатак *Одјеленија* је био да организује карантине за заразне болести за људе и стоку, да поставља лекаре и друго медицинско особље, да формира апотеке и спречава рад надрилекара.

⁷ Сви датуми су наведени по старом, јулијанском календару.

⁸ *Зборник закона и уредаба у Књажесџиву Србије*. Књига XXX. Београд: 1877, стр. 43.

⁹ В. Ђорђевић, *Истџорија срџској војној саниџеџа*. Књига прва, стр. 131.

¹⁰ Емерих Линденмајер (1806–1883), први начелник српског војног санитета. Организовао војне болнице у Крагујевцу и Ђуприји. Написао више прописа о организацији српског војног санитета. Aleksandar S. Nedok, *Sećanje povodom Dana Sanitetske službe Vojske Srbije: štab - doktor dr Emerih P. Lindenmajer (1806 – 1883)*, *Vojnosanitetski pregled*, 2013, 70(8): стр. 794–795.

¹¹ Карло Белони (1806–1878), лекар, санитетски потпуковник, шеф српског војног санитета од 1845. до 1877. године. Милена Милановић, *Биџграфски лексикон Познаџи срџски лекари*, Београд, 2005, стр. 70.

¹² Карло Пацек (1807–1876), лекар кнежеве гарде у Крагујевцу. Шеф Карантинског одељења у Попечитељству унутрених дела 1839.г. Милена Милановић, *Биџграфски лексикон Познаџи срџски лекари*, стр. 633.

Указом Намесништва од 18. јула 1839. г. др Емерих Линденмајер је постављен за првог штаб-доктора гарнизоне војске, односно за начелника војног санитета.¹³ Он је два пута тражио у току 1842. године да се побољша статус војних лекара. Те прве иницијативе за побољшање положаја лекара у српској војсци нису прихваћене, што се и касније дешавало више пута.

Указом кнеза Александра Карађорђевића од 19. фебруара 1844.¹⁴ донет је закон за „устројеније шпитаља централне војске“ у Београду¹⁵. Нова болница је изграђена 1848, имала је седам болесничких соба са 120 кревета. У приземљу је била администрација а на првом спрату су лечени болесници. У њу је пресељена војна болница из палилулске касарне.

Решењем Попечатељства внатрених дела В№ 953 од 1. новембра 1851. за првог марвеног лекара у српској војсци постављен је Јован Тодоровић из Новог Сада.¹⁶ Он је био потчињен главном штаб-доктору.

У току 1853. набављена је опрема неопходна за рад санитета: шест пољских апотека, шест комплета хируршких инструмената и четири војно-лекарске торбе.

У мају 1858. формирана је Главна војена управа са шест функционалних делова, од којих је један био војно-санитетски. Лекари и лекарски помоћници су добијали чинове пешадијских официра. За штаб-доктора у Главној војеној управи предвиђено је да може да има чин капетана или мајора. Према реформи од 10. марта 1862. Министарство војно је имало три одељења: Опште војно, Административно и Војено рачуноводно. Војносанитетска служба је ушла у састав Административног одељења.¹⁷

Војно апотекарство формирано је 1862. са задатком да обезбеди снабдевање војске лековима и медицинским прибором.¹⁸ Прва Фармакопеја за војску Србије урађена је 1863. године.

У војном санитету Србије било је 1862. године шест лекара, шест лекарских помоћника и један апотекар. Др Емерих Линденмајер је био шеф Санитетског одељења у Министарству унутрашњих дела, а др Карло Белони штаб-доктор, односно шеф војног санитета.

Правило о регрутацији војника уведено је 1842. године, допуњено је 1862, а изменама из 1874. године прописани су критеријуми на основу којих се оцењује способност за војну службу, као и обољења због којих се регрут оглашава неспособним или ограничено способним за војску, посебно за време мира а посебно у случају ратног стања.

---

¹³ Од 2008. године се, у спомен на тај датум, одлуком Министарства одбране Републике Србије, 30. јули (по грегоријанском календару), слави као Дан Санитетске службе Војске Србије.

¹⁴ КВ№ 424 СОВ№ 178, Зборник, књига III, стр. 170.

¹⁵ Данас се тај датум (2. март по новом, грегоријанском календару), слави као Дан Војномедицинске академије у Београду.

¹⁶ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санитетији*. Књига прва, стр. 155.

¹⁷ Ф№ 1237, Сов № 591 од 1862.г.

¹⁸ Акт КФ № 2965 од 26. августа 1862. г.

Законом о устројству војске од 20. марта 1864. године¹⁹ прописане су надлежности војног санитета. Санитетску струку су чинили лекари, апотекари, марвени лекари, комесари и болничари. Комесар је био задужен за ред, дисциплину и економске набавке. Иако је лекар номинално био шеф болнице, практично је болницом руководио комесар, који је био официр али не санитетске струке. То двојно командовање је отежавало рад целом санитету.

Др Карло Белони, главни војни лекар, поднео је 20. фебруара 1867. Министарству војном *Пројекат за организацију целокујне војно-саниететске службе, како у мирно џако и у рашно доба*.²⁰ Пројекат је био урађен према моделу аустријског санитета, прилагођен специфичностима српске војске. У њему су наведене дужности главног лекара и његових помоћника, лекара у дивизијама, бригадама и војним болницама, као и лекарских помоћника. Прописан је рад у амбулантама и превијалиштима, пољским болницама, сталним војним болницама, рехабилитационим центрима и о транспорту рањеника и болесника. Горе наведени предлог доктора Белонија није озбиљно разматран. Доктор Владан Ђорђевић је сматрао да је пројекат савремен, али да је тадашњем државном и војном руководству изгледао компликован и тешко примењив. Доктор Белони је 1867. и 1869. тражио да се за потребе војске набаве лекови, санитетски материјал, операциони столови и лампе и да се формира санитетско складиште, али то није реализовано због недостатка новца. На основу чињенице да није прихваћено ових неколико конструктивних предлога главног војног лекара, види се да војни санитет није имао добру подршку у Министарству војном.

Владан Ђорђевић је, као лекар на специјализацији хирургије у Бечу, уз сагласност српске владе, у периоду од децембра 1870. до априла 1871. године учествовао у Француско-пруском рату, као лекар-хирург у немачкој војсци, са циљем да се упозна са организацијом санитета у немачкој војсци и да стекне искуство из области ратне хирургије. У сличној, али знатно краћој мисији, били су у немачком санитету и доктори Јосиф Холец²¹ и Филип Таисић²² из Министарства војног и др Аћим Медовић²³ из Министарства унутрашњих дела. Након њихових извештаја и процене да треба побољшати стање

---

¹⁹ *Зборник закона и уредаба*, књига XVII, стр. 95–110.

²⁰ КЕМ[№] 4542 од 20. фебруара 1867.г.

²¹ Јосиф Холец (1835–1898), лекар, у санитету Србије од 1861. до пензионисања 1897.г., управник Војне болнице у Београду, начелник санитета Дринског корпуса, начелник санитета Тимочке војске, начелник санитета Дунавске дивизије. Један од оснивача Српског лекарског друштва (СЛД). Милена Милановић, *Биографски лексикон Познајћи српски лекари*, стр. 880.

²² Филип Таисић (1842–1919), лекар, санитетски пуковник, био је управник војних болница у Београду и Крагујевцу. Шеф санитета у Министарству војном од 1877. до 1886, када је пензионисан. Милена Милановић, *Биографски лексикон Познајћи српски лекари*, стр. 835.

²³ Аћим Медовић (1815–1893), лекар, секретар у Санитетском одељењу Министарства унутрашњих дела, професор Велике школе у Београду, један од оснивача и први председник Српског лекарског друштва и покретач часописа *Српски архив за целокујно лекарство*, члан Српског ученог друштва. Милена Милановић, *Биографски лексикон Познајћи српски лекари*, стр. 489.

у српском војном санитету, министар војни је формирао комисију на челу са главним војним лекаром Карлом Белонијем, са задатком да испита стање војно-санитетске струке у Србији и да предложи решења за реорганизацију. Комисија је радила од 18. јануара до 1. септембра 1871. и навела у извештају да „устројство војно-санитетске струке при војсци нашој, стајаћој и народној, не одговара потпуно задатку њеном због: скученог круга рада војног санитета при нашем војном министарству, због неприродног службеног положаја војних лекара и због оскудице у персоналу санитетском, као и у прибору санитетском“.²⁴ Због тога је предложено да санитетска струка има своју посебну управу у Министарству војном, да се побољша положај санитетског персонала, да се формира апотекарско слагалиште и да се ради школовања сопственог кадра оснују болничарска и поткивачка војно-санитетска школа и формира војно-санитетска библиотека. Предложен је начин како да се организују покретне, сталне, етапне и резервне болнице. Иако је комисија дала конкретне и одговарајуће предлоге, од тога ништа није реализовано. Због тога, касније, доктор Владан Ђорђевић на више места у својим војно-историјским делима изражава жаљење што није на време извршена темељна реорганизација санитета, иако је од стране санитета било више иницијатива.

Од 1875.г. се посебна пажња посвећује вакцинацији против заразних болести у војсци.

Према подацима које је др Владан Ђорђевић обрадио из доступне документације за период од 1840. до 1875. године, у војним болницама је лечено 104.154 болесника. Подаци о амбулантном лечењу постоје само за период од 1855. до 1875. године, када је лечено укупно 151.114 болесника. Најчешће су лечени болесници од болести органа за дисање (18.51%), наступне грознице – маларије – (11.51%), болести органа за варење (10.32%), заразних болести (9.45%), шуге (5.66%) и венеричних болести (5.36%). Ретка су била неуролошка и психијатријска обољења и повреде. У наведеном периоду од 35 година умрло је 3.189 војника или 3% од свих који су лечени, односно 1.2% од укупног броја војника који су служили војску. Највише војника умрло је од болести органа за дисање (1.095) и заразних болести (789). Владан закључује да је умирање у војсци последица лоших хигијенских услова. „Овај резултат препоручујемо пажњи наше народне скупштине која буде решавала буџет за станове, храну, одело и све потребе за живот њених синова који служе у стајаћој војсци“.²⁵

РАД СРПСКОГ ВОЈНОГ САНИТЕТА У ПРВОМ СРПСКО-ТУРСКОМ РАТУ 1876. ГОДИНЕ

Главни војни лекар др Белони је тражио актом број Е№ 2206 од 8. јула 1870. да се у мирно доба санитет припреми за случај рата и предложио да се обезбеди довољан

²⁴ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санинџеџа. Књига прва*, стр. 235.

²⁵ *Исто*, стр. 779.

број „вешти лекара, апотекара, болничара и носиоца рањеника“,²⁶ да се набави довољна количина лекова, инструмената, носила, кола за транспорт и осталог војно-санитетског прибора, а да се на местима где се у будућем рату очекују битке припреме објекти за пољске болнице. На основу тог захтева набављен је санитетски материјал, али остали предлози нису реализовани.

У српској војсци је 1875. било само 19 лекара, пет лекарских помоћника, један апотекар и четири апотекарска помоћника. У цивилном санитету је радило 37 дипломираних лекара, тако да је цела Србија имала укупно 56 лекара. Др Карло Белони био је главни војни лекар. Др Владан Ђорђевић је као војни лекар прве класе распоређен 12. августа 1874. на место шефа Хируршког одељења у Војној болници у Београду, а у јануару 1876. премештен је са службом из београдске Војне болнице у Министарство војно за деловођу санитета.

У циљу провере стања у санитету, санитетски мајори Сава Петровић и Владан Ђорђевић су у лето 1875. извршили контролу стања у санитету и закључили да војном санитету, у случају рата, недостаје 170 лекара (од тога 24 хирурга), 31 апотекар, 31 административни официр, 1.255 болничара, 172 возара, као и 1.104 других лица (писари, апотекарски лаборанти, кувари, болничари, возари и пешаци). Предложено је да се за потребе војске ангажују грађански лекари али и странци и да се опреми 85 пољских апотека. Израчунато је да би трошкови опремања санитета за ратну војску од око 120.000 војника износили 110.000 дуката. Наведени предлог о опремању санитета није реализован због недостатка финансијских средстава, па је др Белони предложио друго решење, изнето у четири реферата министру војном. Сва четири реферата су од 13. септембра 1875. У првом реферату предлаже да се адаптирају све механе, школе и цркве, да се у њима обезбеди довољан број постеља, хране и воде ради лечења и неге рањеника у рату који се очекује. У другом реферату тражи да се у свим окрузима формирају санитетски депои у којима би се чувао санитетски прибор, материјал за превежање, инструменти, завоји и храна за око 100 рањеника. У трећем реферату предлаже да се све цивилне апотеке снабдеју лековима према списку и да се ти лекови чувају за ратне потребе. У четвртном реферату предлаже да се обезбеди довољан број кола за превозење рањеника. Министар војни се обратио министру унутрашњих дела да заједнички реализују наведени план, али „ништа од оног не беше извршено“.²⁷

Због процене да је могућ скори почетак рата против Турске, да се очекује мобилизација око 120.000 војника и да је постојећи санитет недовољан за толику војску, министар војни је у децембру 1875. формирао комисију у чијем саставу су били ђенералштабни потпуковник Евгеније Калинић и санитетски мајори доктори Филип Таисић и Владан Ђорђевић. Они су имали задатак да израде и предложе организацију војног санитета у рату и правила за његов рад. Комисија се ослањала на принципе организације пруског санитета, прилагођено условима српске војске и санитета. Комисија је у јануару 1876. поднела законски пројекат у којем је предложен начин организације и рада санитета у

²⁶ *Истио*, стр. 321.

²⁷ *Истио*, стр. 368.

рату и миру, а министар војни је 1. марта 1876. прописао уредбу *Уређење и распоред војног санитета*. У Уредби је наведено да се војни санитет састоји од: санитетске управе која се налази у Министарству војном, санитетских трупа, санитетских завода (установа) и кора санитетских официра. Прописани су формацијски елементи за санитет у врховној команди, дивизијама, бригадама, пуковима, батаљонима, батеријама и коњичким дивизионима. На тај начин је, макар административно, побољшана организација санитета, а највећа заслуга за то припада Владану Ђорђевићу.

У склопу припрема за први рат са Турском, министар војни је 31. марта 1876. актом број ЂН^о 1797 донео *Уиујсџиво за службу војног санитета српске народне и сџајаће војске*²⁸, којим су детаљно прописани задаци припадника војног санитета али и однос командних војних структура према санитету као служби. Команданти су били дужни да упознају своје људство са препорукама лекара о чувању здравља, а припадници санитета да обавештавају команданте о здрављу војника. Свима у војсци је било обезбеђено бесплатно лечење у војним болницама. У бригадама и дивизијама су формирана санитетска одељења. Прописане су дужности санитетских официра, носилаца рањеника и болничара, организација рада на завојшћу, у пољској болници, сталној ратној болници и резервним болницама, затим медицински поступци које треба применити код појединих обољења и повреда, као и поступак у случају смрти. Предвиђено је да рањеници и болесници имају „цедуљу за дијагнозу“, која представља стандардизовани формулар у који се уписују лични подаци, дијагноза и указана медицинска помоћ. Ово су модерни принципи, од којих многи важе и почетком двадестпрвог века.

У циљу што боље припреме српског војног санитета за рат, Владан је сматрао да треба формирати добровољну хуманитарну организацију која би помагала војном санитету у збрињавању рањеника и болесника и у набавци недостајућег санитетског материјала, лекова, хране, одеће и обуће. Његова активност на том плану је резултирала оснивањем *Главног српског друшћива за џривајћну џомоћ рањеницима и болесницима у време рата*²⁹, по узору на црвени крст у европским земљама.

Указом од 19. марта 1876. ФН^о 2281, постављени су начелници санитета у дивизијама. Санитетски мајор др Владан Ђорђевић постављен је за начелника санитета Јужноморавске дивизије. У склопу припрема санитета за предстојећи рат формиране су ратне болнице на местима где се очекивао велики број рањеника, од припадника санитета у јединицама првог позива формирана су санитетска одељења у јединицама другог и трећег позива (које до тада нису имале санитет), отворане су болнице у школама и приватним кућама, извршена је обука болничара народне војске у свим јединицама Јужноморавске дивизије, а сви лекари у Алексинцу, Крушевцу и Ђуприји, у току војних вежби, упознати су са радом лекара у бригадном санитету и пољским болницама. Посебна пажња је посвећена побољшању услова живота и рада војника, нарочито питању личне и заједничке хигијене. Из једног извештаја команданту Јужноморавске дивизије, др Владан Ђорђевић

²⁸ *Болничарска служба џо џрајској и швајцарској инџирукцији за болничарске чејше у српској војсци*, Београд: Министарство војно, 1874.

²⁹ 18. јануара 1876.

наводи: „Ни један новац не носи тако богат и велики интерес као онај који се потроши на чување здравља у војсци“.³⁰ Средином 1875. почиње пријем страних лекара у српску војску, а повучени су у Србију и медицинари који су студирали у Бечу и Пешти.

Средином јуна 1876. санитарске јединице из састава Јужноморавске дивизије заузеле су своје положаје у Параћину, Крушевцу и Ћуприји и формирано је 16 етапних (покретних) и резервних (привремених) ратних болница са 2.350 постеља. У Београду су формиране две резервне рањеничке болнице. Војном болницом у Београду управљао је др Аћим Медовић, а др Стеван Милосављевић је у то време био начелник цивилног санитета.

Мајор др Владан Ђорђевић је пред почетак рата написао протокол о поступању са рањеницима и болесницима. У јединицама дивизије су се све време примењивале строге хигијенске мере у циљу заштите здравља и превенције заразних болести.

Први српско–турски рат почео је 19. јуна 1876. О раду српског војног санитета постоје само поуздани подаци из Јужноморавске дивизије, где је Владан био начелник санитета. Србија је имала око 30.000 рањених војника³¹. Њихово збрињавање је било отежано због недостатка лекара, санитарског материјала, транспортних средстава и квалификованих болничара. Наведени проблеми су решавани максималним залагањем припадника српског војног санитета, али и уз помоћ страних медицинских мисија, посебно из Русије и Енглеске. Владан сматра да српски санитет није добро функционисао у Првом српско–турском рату, а као главни разлог наводи да није био довољно припремљен за рат. Део кривице за то пребацује и на друге: „Главни ђенералштаб српске војске није имао ни појма о војно–санитарској служби у рату“.³²

РАД СРПСКОГ ВОЈНОГ САНИТЕТА У ДРУГОМ СРПСКО–ТУРСКОМ РАТУ 1877–1878. ГОДИНЕ

После завршетка Првог српско–турског рата претпоставке су биле да ће убрзо почети и други рат. Крајем јула 1877. санитарска одељења и заводи су били спремни за рат, ојачана су санитарска одељења према турској граници, јединицама је на време подељен санитарски материјал, сваки војник је добио први завој, а санитарске старешине су упознате са правилима и прописима за рад. Одређена су места где ће бити резервне болнице. Недостајали су лекари, али и лекови, санитарски материјал и кола за транспорт рањеника. Санитет је располагао са 64 лекара, 49 лекарских помоћника и 39 апотекара, што је недовољно за војску од око 100.000 војника. „На колико се људи рачуна хлеба, на толико треба рачунати лекове и лекаре“.³³ Недостајало је 88 лекара, 128 лекарских

³⁰ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санитарији*. Књија друја, стр. 153.

³¹ Мирјана Зорић, Небојша Станковић, *Историја српској санитарији*, Београд: Медија центар Одбрана, 2015. стр. 57.

³² В. Ђорђевић, *Историја српској војној санитарији*. Књија друја, стр. 285.

³³ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санитарији*. Књија шрећа, стр. 57.

помоћника, 37 апотекара и апотекарских помоћника. Потпуковник др Владан Ђорђевић је путовањем у Беч и Праг покушао да ангажује лекаре за рад у Србији у случају новог рата, али је мисија завршена без успеха.

Када је наређена мобилизација војске, доктор Владан Ђорђевић је, као начелник санитета Врховне команде, издао крајем новембра и почетком децембра 1877. године неколико наређења која су се односила на припреме санитета за рат, са нагласком на хигијенске мере за спречавање респираторних и цревних заразних болести и о чувању здравља због екстремне хладноће. Сачинио је распоред пољских и резервних болница са 8.000 болесничких постеља и наредио да се одмах ставе у функцију.

Други српско–турски рат почео је 1. децембра 1877. Највећи проблеми у функционисању санитета су били због оскудице у лекарском кадру, недостатку средстава за транспорт у зимским условима и мањак зиданих објеката за смештај рањеника у ратним болницама. Задовољавајући рад санитета је постигнут изванредним ангажовањем санитетског особља свих профила.

После ослобођења Ниша³⁴, начелник санитета Врховне команде потпуковник др Владан Ђорђевић поднео је 7. јануара 1878. предлог да се формира велика војна болница од 1.000 кревета, у градској болници поред Беле куле. Министар војни је прихватио предлог 9. јануара 1878. године³⁵. Болница је одмах почела да ради у пуном обиму. То је била највећа резервна болница српске војске. Она је била у позадини оних корпуса који су највише учествовали у борбама. Наредбом начелника санитета Врховне команде,³⁶ у болници су формирана четири одељења и постављени њихови начелници. За вршиоца дужности командира болнице постављен је др Лаза Стевановић. Болница је била добро опремљена, уређена и организована.

Министар војни је 9. јануара 1878. дао сагласност да се формира и војна болница у Лесковцу. Крушевачка резервна војна болница је била најбоље уређена од свих којима је управљао начелник санитета Врховне команде.

Београдска Војна болница је за време мобилизације и трајања рата, тј. од 1. новембра 1877. до 1. маја 1878. радила у добрим условима, под управом *др Аћима Меговића*. Шеф Прве београдске резервне болнице био је др Стеван Милосављевић.

У Другом српско–турском рату није било епидемија заразних болести, па зато у свом извештају др Владан Ђорђевић наводи:

„Сумирајући све податке, [...] можемо поносито констатовати факт: да су лекари наше војске предлагали све мере које беху нужне да се чува здравље у војсци, да су сви команданти [...] усвајали и извршавали њихове предлоге, и да се њиховој заједничкој ревносној служби има да благодари, што је српска војска за читаву годину ратовања,

---

³⁴ 29. децембра 1877. године.

³⁵ У спомен на тај датум, данас се као Дан Војне болнице у Нишу слави 22. јануар (по грегоријанском календару).

³⁶ Наредба ВК СМ[№] 665 од 10. јануара 1878.г.

логоровања и кампирања на најнездравијем земљишту и у најнечистијим варошима, сачувана од сваке епидемије на људима“.³⁷

Ово је једна од ретких похвала које је др Владан Ђорђевић изнео на рачун добре сарадње командних структура српске војске и санитета. Много чешће је говорио и писао о проблемима, о несхватању значаја санитета за војску, недовољној координацији војске и санитета и о лошим последицама свега тога.

Др Владан Ђорђевић је урадио анализу броја погинулих, рањених и несталих у Другом српско–турском рату за сваки корпус, затим по родовима војске и у односу на војнике, подофицире и официре. У току ратне 1877–78. године у српској војсци је погинуло и умрло 2.383 војника: на бојишту је погинуло 667, у амбулаторијама је умрло 39, у пољским болницама 1.345, а у свим болницама друге линије, резервним и сталним, умрла су 332 рањеника и болесника. Значи, у болницама је укупно умрло 1.716 војника, од тога 228 рањеника и 1.488 болесника. Запаљење плућа је био најчешћи узрок смрти код оболелих (25%). Најчешћа рањавања су била у пределу горњих удова (43.34%), главе и трупа (29.61%) и доњих удова (27.05%).

После завршетка Другог српско–турског рата, начелник санитета Врховне команде потпуковник др Владан Ђорђевић је, на основу личних запажања и мишљења начелника санитета у корпусима, предложио модел реорганизације српског војног санитета. Сматрао је да је озбиљан проблем у српском санитету што „[...] та струка у нашој војсци нема законом одређеног центра и управе“.³⁸ Због тога предлаже да се санитет издвоји из Економног одељења и да се у Министарству војном формира самостално војно-санитетско одељење, које би се бавило питањима организације војног санитета, надзором над регрутовањем, попуном санитетским особљем, снабдевањем санитетским прибором и управљањем болницама и приватном помоћи (Црвеним крстом). Начелник одељења мора да буде лекар у чину пуковника. Да би санитет нормално функционисао неопходно је да се попуни довољним бројем лекара и стручног особља свих профила, прецизно наводећи бројно стање и структуру запослених.

РАД СРПСКОГ ВОЈНОГ САНИТЕТА У СРПСКО–БУГАРСКОМ РАТУ 1885–1886. ГОДИНЕ

Међу првим потезима, у склопу припрема за предстојећи рат са Бугарском, било је формирање привремене Врховне команде 11. септембра 1885. године. Др Владан Ђорђевић, резервни санитетски пуковник, постављен је за начелника санитета српске војске. Он је одмах проценио да треба опремити и организовати санитет за здравствено збрињавање око 60.000 војника. Србија је у то време имала 106 лекара (22 у војној служби и 84 у грађанској и приватној служби), 49 апотекара (11 у војној и 38 у грађанској и приватној служби) и 31 лекарског помоћника (20 у војној и 11 у цивилној и приватној служби). Краљ Милан је 14. септембра 1885. донео указ о произвођењу 42 цивилна лекара у резервне санитетске

³⁷ *Истио*, стр. 276.

³⁸ *Истио*, стр. 624.

официре. Истог дана је направљен распоред активних и резервних санитарских официра и осталог особља по јединицама и војним болницама, а 50 лекара и апотекара су планирани да раде у цивилној служби у позадини војске. У резервне и етапне болнице распоређен је и 21 државни питомац који су студирали медицину у иностранству. Упућен је захтев да се хитно попуне резерве санитарског материјала и прибора за одржавање хигијене.

У циљу бољег функционисања, начелник санитета је наредбом ЛН^о 1780 од 22. септембра 1885. прописао тежишне задатке: строга контрола хигијене у јединицама, квалитетна обука болничара и носилаца рањеника, максимална сарадња активних и резервних санитарских официра.³⁹ Предузете мере су имале повољан ефекат и начелник санитета пуковник др Владан Ђорђевић наводи да је стање здравља целе војске за време мобилизације, концентрације, логоровања и кантоновања било веома добро и да је војска сачувана од епидемија заразних болести.

Рат са Бугарском почео је 1. новембра 1885. Од 4. новембра 1885. рањеници су масовно евакуисани из нишке Војне болнице у Београд и Крагујевац, јер је био велики прилив рањеника са фронта, посебно из подручја Пирота и Сливнице. У четвртој књизи Владана Ђорђевића о историји српског војног санитета наведен је списак скоро свих рањеника и болесника (укупно 3.906) који су учествовали у Српско–бугарском рату. Поред личних података, чина и јединице којој су припадали, написане су и дијагнозе повреда и болести на латинском, српском, француском или немачком језику.⁴⁰

После потписивања примирја са Бугарском крајем новембра 1885, урађен је нови распоред војске и санитета, а пољске болнице су премештане на друге локације, у зависности од новог распореда трупа, а рањеници су груписани у веће болнице.

У Букурешту је 19. фебруара 1886. закључен мир између Србије, Бугарске и Турске. Краљ Милан, врховни командант, наредбом ОН^о 421 од 24. фебруара 1886, наредио је демобилизацију војске.⁴¹ У делу наредбе који се односи на санитет наведено је да сви активни и резервни официри и грађански лекари остану у својим војним болницама док у њима има рањеника и болесника, а после тога се резервни санитарски официри и грађански лекари разрешавају војне дужности, а активни санитарски лекари ће се распоредити на нове гарнизонске дужности.

Министарство војно је 1. марта 1886. издало наредбу о распореду свих официра редовне војске, укључујући и санитарске официре. За начелника санитарског одељења у Министарству војном постављен је у својству вршиоца дужности санитарски потпуковник др Михаило Марковић. Формиран је Војно-санитарски комитет, за чијег председника је одређен санитарски пуковник др Сава Петровић, а чланови су били санитарски потпуковници др Јосиф Холец и др Михаило Лазаревић, апотекар мајор Алојз Хелих и капетан друге класе Димитрије Герасимовић. Извршена су постављења начелника у Команди активне војске (пуковник др Сава Петровић), Главном санитарском слагалишту (пуковник др Михаило Лазаревић), Ветеринарској школи, Коњичкој команди, ескадронима и

³⁹ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санитетији*. Књига четврта, стр. 107–108.

⁴⁰ *Исто*, стр. 334–517.

⁴¹ *Исто*, стр. 545–554.

обласним дивизијским командама и батеријама. За вршиоца дужности управника Сталне нишке болнице постављен је санитетски мајор др Владислав Јасневски. Постављени су управници привремених војних болница и референти санитета у обласним дивизијама.

Демобилизација војске извршена је 15. марта 1886. године. Демобилизација санитетских трупа и завода завршена је 13. марта 1886. Истога дана је пуковник др Владан Ђорђевић, начелник Санитетског одељења Врховне команде, поднео начелнику штаба Врховне команде извештај о целокупном раду санитетске струке у српској војсци за време Српско–бугарског рата, и то од дана мобилизације до завршетка демобилизације. Предао је и целу архиву Санитетског одељења Врховне команде, канцеларијски прибор и архиву резервне болничарске чете и санитетске колоне. Тиме је престала активна војна служба санитетском пуковнику доктору Владану Ђорђевићу. После тога он се посветио другим државничким, дипломатским, организаторским и књижевно-стваралачким пословима.

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА КАО ИСТОРИЧАРА СРПСКОГ САНИТЕТА

Доктор Владан Ђорђевић написао је прву праву историју српског војног санитета деветнаестог века, чиме је дао немерљив допринос не само историографији војног санитета него и општој друштвеној и културној атмосфери свога времена. Али, он није само историчар и хроничар српског војног санитета. Он је систематизовао и објавио у првој књизи *Историје српској војној саниџеџи* податке о првим писаним и материјалним доказима о медицини у Србији, описујући организацију и рад болница у Студеници и Хиландару, затим, о народној и лаичкој медицини у поробљеној српској држави у средњем веку, да би се са формирањем модерне српске државе на почетку деветнаестог века поново успоставила медицинска струка која прати европску цивилизацију.⁴² Зато је Владан историчар не само војног него и грађанског, цивилног санитета. Уз то, он је укратко приказао историју војних санитета у старом Риму, Немачкој, Француској, Швајцарској, Енглеској и Русији, тражећи заједничке нити и упоређујући их са војним санитетом у Србији.⁴³

Приказујући значај Владанове *Историје српској војној саниџеџи*, др Војислав М. Суботић наводи да ће то дело „[...] увек служити, као изворно дело за поуку сваком трудбенику на пољу рада српског војног санитета“.⁴⁴ То се и остварило: Владаново историографско дело је темељ историје српске медицине, војне и грађанске, али је и инспирација ранијим и садашњим историчарима српске медицине. После Владана су сличне прегледне историје српског санитета написали бригадни ђенерал др Владимир Станојевић,⁴⁵ генерал-мајор

⁴² В. Ђорђевић, *Историја српској војној саниџеџи*. Књига прва, стр. 111–129.

⁴³ *Исто*, стр. 1–110.

⁴⁴ В. М. Суботић, *Др Владан Ђорђевић...*, стр. 99.

⁴⁵ Владимир Станојевић, *Историја српској војној саниџеџи и наше ратно саниџеџско искуство*. Београд: 1925, и Владимир Станојевић, *Историја српске медицине*, Београд–Загреб, Медицинска књига, 1953.

др Бранислав Поповић⁴⁶ и професори Мирјана Зорић и Небојша Станковић.⁴⁷ Објављене су и бројне монографије, студије и зборници радова, којима се расветљавају многи, још увек до краја неоткривени детаљи из историје српског војног и цивилног здравства. Историјом српске медицине данас се институционално баве Одбор за историју медицине Српске академије наука и уметности и Секција за историју медицине Српског лекарског друштва, а експонати који су у вези са медицином и здрављем, а имају историјски и научни значај, изложени су у Одељењу за историју медицине Музеја науке и технике у Београду.

Улогу и значај др Владана Ђорђевића као историчара српског војног санитета најбоље су описали рецензенти прве књиге *Историје српској војној санијети*, санитетски потпуковник др Сава Петровић и први секретар Министарства унутрашњих дела за одсек санитетски др Аћим Медовић:

„Дело брижљиво и систематички, с критичким погледима, а све на основу званичних података – тако израђено, да поред потпуне историје нашег санитета, представља и историју развитка саме наше војске, те тиме, [...] одлично обогаћује не само санитетску и опште – војну, него и свеколику литературу српску.“⁴⁸

Академик Радоје Чоловић, председник Српског лекарског друштва, написао је да је „*Историја српској војној санијети*“ капитално дело др Владана Ђорђевића и наше историографије.“⁴⁹

Због свега што је урадио за Србију и српски народ, доктор Владан Ђорђевић је изузетно поштован и цењен и од својих савременика и од садашњих генерација. Поред бројних државних, војних и дипломатских признања које је добио од домаћих и страних државних институција, академија и стручних удружења, његове колеге лекари су му изразили захвалност и уважавање подизањем три спомен бисте (једна је откривена 1938. године у кругу београдске Војне болнице на Врачару,⁵⁰ друга 2010. године у кругу данашње Војномедицинске академије на Бањици у Београду⁵¹, а трећа у јануару 2020. године испред Војне болнице у Нишу. Од 2010. установљена је медаља „Др Владан Ђорђевић“, у част првог српског војног хирурга, која се сваке године додељује истакнутим српским хирурзима поводом 2. марта, Дана Војномедицинске академије у Београду.

⁴⁶ Бранислав Поповић (главни и одговорни уредник). *Војни санијет у српском народу*, Београд: Издавачко предузеће „Рад“, 1998.

⁴⁷ Мирјана Зорић, Небојша Станковић, *Историја српској војној санијети*, Београд: Медија центар Одбрана, 2015.

⁴⁸ В. Ђорђевић, *Историја српској војној санијети*. Књига прва, стр. X.

⁴⁹ Радоје Чоловић, Ђорђевић В. *Историја српској војној санијети (четири књиге)*, У: Војислав М. Суботић, *Др Владан Ђорђевић: његовој годишњици књижевности: 1860 – 25. фебруар 1910*. Репринт издање (из 1910), са допунама Радоја Чоловића и Душана Иванића, Београд: Српска академија наука и уметности: Српско лекарско друштво, 2016, стр. 200.

⁵⁰ Редакцијски чланак *Јубилеј војној санијети*, Војносанитетски гласник, 1938, IX, стр. 749.

⁵¹ Miodrag Jevtić. *Doprinos dr Vladana Đorđevića razvoju srpskog vojnog saniteta – Povodom 165 godina od rođenja dr Vladana Đorđevića*, Vojnosanitetski pregled, LXVII, 2010, стр. 73.

ЗАКЉУЧАК

Владанова *Историја српској војној саниџије*, написана у четири књиге на преко 2.400 страница, обухвата период од 50 година у развоју српског војног санитета. Ни о једној другој грани људске делатности која представља јавно добро или значајну институцију у Србији у деветнаестом веку, нико од Владанових претходника или савременика није написао тако детаљан, свеобухватан и критичан приказ.

Др Владан Ђорђевић је, поред великих заслуга за српску државу, војску, медицину, дипломатију, јавни и културни живот, дао значајан допринос и развоју српског војног санитета: био је први хирург у војсци Србије, начелник санитета Моравске војске у Првом српско–турском рату (1876), начелник санитета Врховне команде у Другом српско–турском рату (1877–1878) и у Српско–бугарском рату (1885–1886), историчар српског војног санитета и аутор бројних правила, прописа, упутстава и елабората о организацији и раду санитета српске војске. Он није био само историчар него и реформатор српског војног санитета. Његови предлози, изнети у бројним стручним студијама, правилима, прописима и војничким наредбама знатно су унапредили организацију и функционисање санитетске службе у Србији седамдесетих и осамдесетих година деветнаестог века. Нажалост, многе његове визионарске идеје остале су неостварене, углавном због слабости војног и државног система а мање због Владанове необјективности или претеране амбиције.

ЛИТЕРАТУРА

1. Војислав М. Суботић, *Др Владан Ђорђевић: њедесетогодишњица књижевности рада: 1860 – 25. фебруар 1910*. Репринт издање (из 1910), са допунама Радоја Чоловића и Душана Иванића, Београд: Српска академија наука и уметности: Српско лекарско друштво, 2016.
2. Владан Ђорђевић, *Историја српској војној саниџије. Књига прва. Историја војно-саниџијске службе у првом српско-турском рату 1876. Свеска прва*, Београд: Српско лекарско друштво, Српски архив за целокупно лекарство, 1893.
3. Владан Ђорђевић, *Историја српској војној саниџије. Књига друга*. Београд: Српски архив за целокупно лекарство, 1880.
4. Владан Ђорђевић, *Историја српској војној саниџије. Књига четврта. Историја војно-саниџијске службе у српској војсци за време српско-бугарској рату 1885–1886*, Београд: Српско лекарско друштво, Српски архив за целокупно лекарство, одељак други, књига двадесета, 1888.
5. Војислав М. Суботић, *Др Владан Ђорђевић: њедесетогодишњица књижевности рада: 1860 – 25. фебруар 1910*. Репринт издање (из 1910), са допунама Радоја Чоловића и Душана Иванића, Београд: Српска академија наука и уметности: Српско лекарско друштво, 2016.
6. *Зборник закона и уредаба у Књажеској Србији*. Књига XXX. Београд: 1877, стр. 43.
7. Aleksandar S. Nedok, *Sećanje povodom Dana Sanitetske službe Vojske Srbije: štab – doktor dr Emerih Lindenmajer (1806 – 1883)*, *Vojnosanitetski pregled*, 2013, 70(8): 794 – 795.
8. Милена Милановић, *Биографски лексикон Познати српски лекари*, Београд: 2005.

9. Зборник закона и уредаба, књига XVII, стр. 95–110.
10. Болничарска служба по њрајској и швајцарској инштирукцији за болничарске চেীе у срјској војсци, Београд: Министарство војно, 1874.
11. Мирјана Зорић, Небојша Станковић, *Историја срјској санишеіа*, Београд: Медија центар Одбрана, 2015.
12. Радоје Чоловић, Ђорђевић В. *Историја срјској војној санишеіа (чеіири књие)*, у: Војислав М. Суботић, *Др Владан Ђорђевић: њедесеіоодишњица књижевној рада: 1860 – 25. фебруар 1910*. Репринт издање (из 1910), са допунама Радоја Чоловића и Душана Иванића, Београд: Српска академија наука и уметности: Српско лекарско друштво, 2016, стр. 200-201.
13. Редакцијски чланак. *Јубилеј војној санишеіа*. Војносанитетски гласник, 1938, IX, 749–750.
14. Miodrag Jevtić. *Doprinos dr Vladana Đorđevića razvoju srpskog vojnog saniteta —Povodom 165 godina od rođenja dr Vladana Đorđevića*, *Војносанитетски преглед*, 67(1), 2010; стр. 73–76.

Veljko Todorović, Jovo Zeljković

VLADAN ĐORĐEVIĆ AND THE HISTORY OF THE SERBIAN MEDICAL CORPS

S u m m a r y

Dr Vladan Đorđević wrote the four-volume history of the Serbian Medical Corps, spanning a period of 50 years, from its formation in 1835 up to the end of the Serbo-Bulgarian War in 1886. In the first volume, he described the formation of the Serbian Medical Corps and its evolvement in peacetime up to 1875. In the other three volumes he described the work of medical service in wartime: in the second volume he described the work of Medical Corps during the First Serbian-Turkish War, which took place in 1876, in the third during the Second Serbian-Turkish War 1877–1878, and in the fourth its work during the Serbo-Bulgarian War 1885–1886. He used archival materials and official documents, notes of his contemporaries, as well as his own observations, given that during the abovementioned wars he occupied highest-ranking positions in the Serbian Medical Corps, as the mastermind behind its organization and work. The paper particularly focuses on the drafting of regulations governing the organization and role of the Medical Corps in peacetime and wartime, measures to protect and improve the health of soldiers, formation of permanent and temporary military hospitals, providing enough medical staff, supply of medicines and medical supplies, evacuation of injured and sick and the causes of illness and death among military personnel. Historically, the paper provides an account of the evolving role of the Military Corps, as well as of numerous problems that emerged during that period of time.

Based on the detailed and succinct account of the role of the Serbian Medical Corps in the 19th century, which was presented by Dr Vladan Đorđević, one can understand the importance of this service for the army and the state, both in peacetime and wartime.

Keywords: Vladan Đorđević, history, Serbian Medical Corps, 19th century